Talent als laatste strohalm in de oorlog

In de driedelige documentaire *Kunst achter prikkeldraad* aanschouwt schrijver en journalist Frank Westerman kunstwerken in de concentratiekampen van de Tweede Wereldoorlog. De verhalen maakten diepe indruk. 'De kunst overleefde, de kunstenaars meestal niet.'

TEKST: BRAM DE GRAAF, BEELD: MAX, PIXABAY

Waar de droom omslaat in een nachtmerrie, dat is wat mij fascineert", zegt Frank Westerman. "Dat zit in al mijn boeken en ook in *Kunst achter prikkeldraad*." De 57-jarige schrijver en journalist heeft inmiddels veertien boeken gepubliceerd, zoals de bekroonde *De graanrepubliek* en *Een woord een woord*. Onlangs verscheen de bundel *Te waar om mooi te zijn*. Daarin is een verhaal opgenomen over het maken van het drieluik *Kunst achter prikkeldraad*, getiteld: 'Kunst sterft al laatste'. "Het is afgeleid van de uitdrukking 'Hoop sterft als laatste'. In het verhaal beschrijf ik wat het maken van deze serie met me heeft gedaan."
Zijn zoektocht langs diverse concentratiekampen naar de creatieve nalatenschap van gevangenen zat vol met verbazing, schokkende ontdekkingen en verrassingen. Wie een talent bezat, mocht de hoop koesteren de naziterreur te overleven. In Auschwitz werden de binnenkomende treinen bijvoorbeeld verwelkomd met muziek. "Er waren vijf orkesten. Als je meteen aangaf dat je ook viool speelde, was dat een manier om te voorkomen dat ze je linea recta doorstuurden naar de gaskamers. Talent was een laatste strohalm." Achter het prikkeldraad kon dat talent ook een doel dienen en kracht geven. "Alles was de kampbewoners ontnomen, ook de menselijkheid. Een gids in Auschwitz zei: 'Kunst bood de kans even te ontsnappen aan de ontberingen, al was het mentaal. Even de zinnen verzetten.'"

Vrijgelaten

Westerman groeide op nabij het doorgangskamp Westerbork, wat deels zijn fascinatie voor de Tweede Wereldoorlog heeft bepaald. Maar ook zijn familiegeschiedenis speelde een rol. In de eerste aflevering gaat hij naar Kamp Vught, waar zijn grootvader in de oorlog gevangen zat. "Hij was slager in Oud-Beijerland en werd gearresteerd omdat hij zijn ondergedoken Joodse buren had geholpen. Na een halfjaar dwangarbeid werd hij in 1943 plotseling vrijgelaten en liep helemaal terug naar huis. Ze herkenden hem daar eerst niet, zo vermagerd was hij. Mijn inmiddels overleden moeder had het er altijd over dat ze als negenjarige die avond bij hem op schoot mocht zitten. Voor haar was elke 10 december een feestdag, de belangrijkste dag van het jaar."

'Deze kunst is een tastbaar overblijfsel van de Holocaust'

Een van de weinige dingen die zijn opa vertelde, ging over het verplichte appel. "Een barakgenoot was zo verzwakt dat ze hem in de kruiwagen meenamen naar de appelplaats. Daar schopte een SS'er de man dood. In Dachau, dat we eveneens bezoeken, vonden we een tekening van gevangenen die een medegevangene in een kruiwagen vervoeren, eenzelfde tafereel. Je ziet me in de documentaire geschokt reageren, ik verlies bijna letterlijk mijn evenwicht."

Tekeningen

De kunst in de kampen werd zowel in opdracht als clandestien vervaardigd. Zo had in datzelfde Dachau SS-baas Heinrich Himmler broeikassen laten aanleggen. "Er werden heilzame kruiden geteeld. Kunstenaars moesten er botanische tekeningen van maken – hiertussen vonden we ook de kruiwagentekening. Himmler had een keer zijn twaalfjarige dochter Gudrun meegenomen. In haar dagboekje schreef ze: 'Vanmiddag de schilderijen gezien die hier zijn gemaakt. Prachtig. Heerlijk gegeten.' Oog voor de gruwelen had ze niet, maar inderdaad: die tekeningen zijn prachtig."
Heel anders zijn de schetsen die de Nederlandse Aat Breur in Ravensbrück maakte. De Haagse tekenlerares was met haar man actief in het verzet. Hij werd na hun arrestatie gefusilleerd, zij kwam in het beruchte, voornamelijk door vrouwen bevolkte, kamp boven Berlijn terecht. Als baantje moest ze er geboortekaartjes tekenen. Op restjes papier maakte ze stiekem schetsen van haar medegevangenen. Het zijn hartverscheurende getuigenissen. "In Ravensbrück hebben we met Breurs kleinzoon de plekken op de tekeningen opgezocht. Breur had ze meegegeven aan een vriendin toen het Zweedse Rode Kruis een deel van het kamp evacueerde, vlak voor de bevrijding ervan door de Russen. Zelf was ze te verzwakt. De tekeningen werden beschadigd toen het gevangenentransport werd beschoten door geallieerde vliegtuigen, die dachten dat het om legervoertuigen ging. Dwars door de rugzak met tekeningen ging een kogel."
Na de bevrijding kreeg Breur de tekeningen terug. Ze hield ze lang verborgen omdat ze het verleden wilde vergeten. "Haar kleinzoon vertelde dat ze sinds 1945 alleen nog zonovergoten landschappen schilderde. Ze had geluk gehad. Veel van de makers zijn omgebracht, terwijl hun kunst overleefde. Het is hun nalatenschap, een tastbaar overblijfsel van de Holocaust."

► KUNST ACHTER PRIKKELDRAAD 22.30 NPO 2

Drieluik

In het driedelige *Kunst achter prikkeldraad* reizen Frank Westerman en regisseur Manfred van Eijk van west naar oost; ze starten in Nederland in Kamp Vught, reizen door naar Duitsland en Tsjechië en eindigen in Auschwitz in Polen.